

סימן נה

סידור כרטיסי טיסה לשבת

שאלה:

נהוג בחברות שכאשר אחד העובדים צריך לטוס לחו"ל בשליחות החברה, דואגת לו החברה לכרטיס טיסה וכד'. הדבר מתבצע באמצעות המזכירה שהיא עובדת החברה. החברה, כמובן, אינה מחייבת את העובד לטוס או לחזור בשבת, אך היא משאירה לו את שיקול הדעת באיזו טיסה לטוס. האם מותר למזכירה, לבקשת העובד, לסדר לו כרטיס טיסה לשבת, או שמא יש להוציא הוראות למזכירות שבמקרה שהעובד מעוניין לטוס בשבת עליו לטפל בעצמו מול סוכן הנסיעות בכל סידורי הטיסה, או אולי יש לאסור על העובדים לטוס על חשבון החברה בשבת.

תשובה:

ראשית, יש להדגיש בפני העובדים שאין לעבוד עבור החברה בשבת, ולקבל את התחייבותם לכך. אם הבטיחו שלא יחללו שבת בשליחות החברה ניתן לסמוך על הבטחתם.¹

כמו"כ קיימת חובה להשפיע, ככל הניתן, על העובד שלא יטוס בשבת, כמו גם שימנע מחילולי שבת ומאיסורים אחרים. ברם, לצערנו, במקרים רבים הדבר עדיין בלתי אפשרי, ולעיתים אף ניסיון לעשות זאת עלול להביא לתגובה בלתי רצויה.

השאלה בענייננו, האם מישהו מאנשי החברה עובר בנסיבות אלו על איסור של לפני עיוור לא תתן מכשול, או על איסור של מסייע ידי עוברי עבירה, או שמא מותר לאפשר לו לטוס בשבת – אם הוא מעוניין בכך, ובמיוחד שהדבר עשוי להיות נחוץ מפני דרכי שלום.²

מסתבר, שהאחראי על העובד, השולח אותו לחו"ל, אינו עובר על איסור כלשהו, שהרי הוא אינו מממן את הנסיעה מכספו והוא כלל אינו מתערב בתאריכי הטיסה. הוא מטיל על העובד משימה לבצע בחו"ל ומעבר לזה כלל אינו מתערב. מסתבר איפא שיש לדמות זאת למקרה בו עובד מחלל שבת בביתו לצורך

1. ראה שו"ת אגרות משה או"ח חלק ב סימן סב.

2. ראה משנה ברורה סימן שמו"ק ז, חזון איש שביעית סימן יב אות ט ד"ה ונראה

העבודה בחברה, כגון שכותב או משתמש במחשב וכד', שלא מצאנו שהאחראי עליו יחשב כמסייע.

מאידך, יתכן שהמזכירה עוברת על איסור של "לפני עיוור לא תתן מכשול", או איסור "מסייע ידי עוברי עבירה" בכך שרוכשת את הכרטיס עבור העובד. כמו"כ יש לבחון האם בעלי החברה עוברים על איסור. אמנם הם אינם מתערבים בפרטי הטיסה, ולעיתים גם אינם יודעים את זמן הטיסה המדוייק, אך מכל מקום עצם העובדה שהם מעסיקים את העובד היא הסיבה לטיסה הממומנת על ידם.

"תרי עברי דנהרא"

מוסכם על רוב הפוסקים שאיסור "לפני עיוור לא תתן מכשול" מדאוריתא קיים רק ב"תרי עברי דנהרא", דהיינו בנסיבות בהן בלא סיועו של המסייע לא יכול היה עובר העבירה לעבור על האיסור.³ יש לדון א"כ כיצד להגדיר את המצב בנידוננו.

היה מקום לומר שבנידוננו אין זה "תרי עברי דנהרא" משום שגם בלא כרטיס הטיסה לשבת יוכל העובד לחלל שבת. אולם מדברי הפוסקים מוכח שהגדרת "תרי עברי דנהרא" מתייחסת לאיסור הספציפי לו מסייעים ולא לאיסורים אחרים – אף אם הם מאותו סוג. כלומר, סיוע לחילול שבת יחשב כ"תרי עברי דנהרא" בנסיבות בהן חילול השבת הספציפי הזה לא יכול היה להעשות ע"י העברין בלא הסיוע, גם אם חילולי שבת אחרים היו יכולים להעשות על ידו.⁴ בנידוננו, עצם הטיסה נובע מעבודתו של העובד בחברה, אשר מממנת לו את הכרטיס, וא"כ, לכאורה, החברה מסייעת לחילול שבת במצב של "תרי עברי דנהרא", שהרי אילו לא היה עובד בחברה היה צריך לשלם על הכרטיס.⁵

3. גמ' עבודה זרה ו ע"ב. וראה באריכות דברינו בספר כתר, מחקרים בכלכלה ומשפט עפ"י ההלכה כרך ב, שמירת שבת בכלכלה המודרנית, פרק ט. ואולם ראה מאמרו של הרב נחום אליעזר רבינוביץ, כל ישראל ערבים זה בזה, תחומין יא, שלדעת הרמב"ם איסור "לפני עיוור" קיים לא רק ב"תרי עברי דנהרא", ושכן שיטת הגאונים והרי"ף. אך ראה בדברי הרב קאפח על הרמב"ם (הלכות נזירות פרק ה הלכה כ) שהבחין בשיטת הרמב"ם בין אם הסיוע הוא בגרמא, כגון במושיט כוס יין לנזיר, שחייב רק בתרי עברי דנהרא, לבין אם מכשילו באופן ישיר כגון שמטמא את הנזיר או שמלביש יהודי בכלאיים שחייב בכל אופן. ועיי"ש שהביא חילוקים נוספים. והאריך בענין זה בשדי חמד עיי"ש.

4. ראה שו"ת היכל יצחק או"ח סימן מב שהוכיח כן מתוסי' שבת ג ע"א ד"ה בבא דרישא.

5. ראה מאירי עבודה זרה ו ע"א. וראה גם פתחי תשובה יו"ד סימן קנא ס"ק ג שהביא בשם החוות יאיר סימן קפה, שאף כאשר ניתן להשיג את אותו מוצר בלא המסייע, אם התנאים אינם אותם תנאים, כגון שהמסייע נותן לו באשראי, ואם ירכוש בעצמו יצטרך לשלם במזומן – הרי שהדבר נחשב כתרי עברי דנהרא. וראה גם לקמן מה שהבאנו מהחוות יאיר.

אכן, אם מדובר בנסיבות בהן יכול היה העובד לעבוד באותם תנאים גם בחברה אחרת לא יחשב הדבר "תרי עברי דנהרא", והרי זה דומה להיתר להשכיר בית למחלל שבת אף שידוע שישתמשו בבית לחילול שבת, כאשר השוכר יכול היה לשכור גם בית אחר באזור.⁶

אלא שבדרך כלל לא עומד על הפרק מקום עבודה אלטרנטיבי, וא"כ זה מצב של "תרי עברי דנהרא" שעלול להיות בו איסור של לפני עיור. אמנם, כפי שיתבאר להלן, יתכן שגם בנסיבות אלו לא יהיה איסור בדבר.

אחריותם של בעלי החברה

שנינו במסכת שביעית (פרק ה משנה ח-ט):

בית שמאי אומרים לא ימכור לו פרה חורשת בשביעית וב"ה מתירין מפני שהוא יכול לשחטה.

משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה ורחיים ותנור אבל לא תבור ולא תטחון עמה אשת חבר משאלת לאשת עם הארץ נפה וכברה ובוררת וטוחנת ומרקדת עמה אבל משתטיל המים לא תגע אצלה שאין מחזיקין ידי עוברי עבירה וכולן לא אמרו אלא מפני דרכי שלום ומחזיקין ידי נכרים בשביעית אבל לא ידי ישראל ושואלין בשלומן מפני דרכי שלום:

ופסק הרמב"ם להלכה:⁷

ומוכר לחשוד פרה חורשת בשביעית שהרי אפשר לשחטה, ומוכר לו שדה שהרי אפשר שיובירה... ומשאלו סאה למדוד בה אעפ"י שהוא יודע שיש לו גורן שהרי אפשר שימדוד בה בתוך ביתו, ופורט לו מעות אף ע"פ שהוא יודע שיש לו פועלים, וכולן בפירוש אסורים.

וכן משאלת אשה לחברתה החשודה על השביעית נפה וכברה רחים ותנור, אבל לא תבור ולא תטחון עמה.

הרי שבמקרים רבים התירו לתת לחשוד דברים שיש להניח שישמשו אותו לאיסור – משום שאנו תולים שלא יעשה בהם דבר איסור.⁸

במקרים אלו, בהם הנתונה היתה בהיתר, אף אם הנותן יראה לאחר מכן את החשוד משתמש בדברים שקיבל באופן האסור – לא יהיה מחויב מחוייב להוציא את הכלי מידו.⁹

6. ראה שו"ת יביע אומר חלק ב או"ח סימן טו

7. רמב"ם הלכות שמיטה ויובל פרק ח הלכות ו, ח

8. ר' גמ' ע"ז טו ע"ב.

9. ראה שבת הארץ פרק ח הלכה ו בשם הירושלמי שביעית פ"ה ה"ח.

מאידיך, אסור לאשה לבור או לטחון חיטים לאחר זמן הביעור עם חברתה החשודה על השביעית, מחשש שהחשודה תאכל אותם באיסור¹⁰, ואין תולים שהמדובר בחיטים של שישית.¹¹

בטעם ההבדל בין הדינים כתב הגרש"ז אוירבך זצ"ל שיש לחלק בין נתינת גוף האיסור עצמו, לבין נתינת חפץ שאינו בבחינת גוף האיסור: נתינת גוף האיסור חמורה יותר ובה אין תולים לקולא במקרים רחוקים, ואילו נתינת חפצים שאינם גוף האיסור תולים אף בחשש רחוק.

מכאן למד הגרש"ז אוירבך להתיר גם במקרים אחרים נתינת חפץ ליהודי החשוד לעבור בו עבירות, כאשר החפץ אינו גוף האיסור, כגון כלים שאינם טבולים, אם ניתן לתלות שלא ישתמש בו לאיסור:

יתכן שאם נאמר שהאיסור של השתמשות עם כלי הנלקח מנכרי מסתעף רק מחובת מצוה דרמיא אקרפתא דגברא לטבול את הכלי, אפשר דבכגון דא, כיון דאיכא למיתלי שיש למקבל עוד כלי כזה, וממילא אפשר שימכור כלי זה לאחרים והוא עצמו לא ישתמש בו לסעודה, וכן בלוקח מחנות, ג"כ יש לתלות שאינו קונה לעצמו אלא כדי ליתנו במתנה לאחרים, וכיון שאין זה ממש חפצא של איסור כמו נבלה או יין לנזיר, אינו עובר בכה"ג על לפני עור. כמו בפרה החורשת בשביעית, דאף שאין דרך לשחטה, אפי"ה בית הלל מתירין, וגם דומה קצת למוכר אוכלין ומשקין למי שאוכל בלא ברכה, או כמו משכיר בית לעבריין, אע"ג שיש הרבה עבירות אשר בלא בית לא היו נעשין ועושין כן גם בכה"ג דלא מצי למיגר מנכרי אלא מישראל...¹²

בנידונו, בעלי החברה בד"כ אינם מעורבים בפרטי הטיסה וזמניה המדוייקים, ולעיתים אף אינם יודעים על עצם הטיסה. ע"כ לא מסתבר שיעברו על איסור כלשהו בשעה שהעובד מזמין את הכרטיס. אכן, היה מקום לומר שבעלי החברה יעברו על איסור בשעה שקיבלו אותו לעבודה, כאשר היה ידוע על האפשרות שיטוס

10. ואף שאין איסור בטחינה, אין לסייעה במה שמכשיר לאכילה – מיוחס לריטב"א גיטין סא ע"א ד"ה אבל לא תבור, חידושי הר"ן שם. ולרש"י שם, ד"ה על השביעית, היא חשודה לשמור פירות שביעית, ולשיטתו כתבו שהאיסור לסייע הוא אף לפני הביעור – ראה משנת יוסף (ה ט) בשיטות המפרשים ד"ה החשודה על השביעית.

11. אף כשיש לה חיטים של שישית – משנת יוסף שביעית (ה ט) בתוספות אחרונים ד"ה אבל לא תבור. ואולם מתוס' גיטין סא ע"א ד"ה משאלת משמע שמדובר בכגון שידוע שאין לה כלל פירות שישית – ראה חזו"א שביעית סימן יב אות יא. וראה פירוט השיטות בהערות על שבת הארץ בהוצאת מכון התורה והארץ שם הלכה ז.

12. שו"ת מנחת שלמה חלק א סימן לה. ועי' גם חידושי הריטב"א עבודה זרה ס"ג ע"א ד"ה אומר אדם לפועליו.

לחוי"ל בשליחות החברה ועלול לעשות זאת גם בשבת, אלא שעפ"י דברי הגרש"ז אורבך זצ"ל, היות שעצם הקבלה לעבודה אינה בבחינת נתינת חפץ של איסור, ניתן היה לתלות שהעובד לא יחלל שבת במסגרת עבודתו עבור החברה, ואף אם בסופו של דבר היה חילול שבת – לא יעברו בכך בעלי החברה על איסור.¹³

אחריותה של המזכירה

כאמור בשאלה, בנידוננו מתבקשת המזכירה לרכוש את הכרטיס עבור העובד. לכאורה, אין במעשיה של המזכירה משום סיוע ב"תרי עברי דנהרא", שהרי העובד יכול לסדר לו את הכרטיס בעצמו בלא סיועה של המזכירה.¹⁴

אלא שבשו"ת חוות יאיר (סימן קפה) כתב שכאשר מדובר בנסיבות בהן בלא הסיוע של נותן האיסור, יצטרך עובר העבירה לטרוח על מנת להשיג את האיסור – יחשב הדבר כ"תרי עברי דנהרא":

דזה כללא הוא דכל היכא דשרינן מפני סברא שאפשר לו להשיגו במקום אחר היינו דווקא בשישנו במציאות לרוב איך שיבוקש וכלי טורח ולכן אף אם נאמר דשרי למכור בגד כלאים שעטנו הוא שאותה הסחורה עצמו שעטנו והוא גולם אינו מלבוש דודאי אי איכא במתא דשכיחו תגרי לדעת המקילים שרי מש"כ בשאין במציאות שם ויצטרך לשוט ולילך למקום אחר דטריחא ליה מילתא.¹⁵

בנידוננו, עבודתה של המזכירה חוסכת לעובד זמן וטרחה שהיה צריך להקדיש אילו היה מטפל בעצמו ברכישת הכרטיס, ועפ"י דברי החוות יאיר יחשב הדבר, לכאורה, כ"תרי עברי דנהרא".

13. ואולם יש הסוברים שאיסור לפני עיור קיים גם במקרה של ספק – ראה כתר שם, עמ' 169-170. וראה גם מגן אברהם סימן שמו ס"ק ד שהבחין בין מצב בו קיימת אפשרות סבירה שהחפץ ישמש למלאכת היתר, שאין כל איסור בהשאלתו, לבין מצב בו מלאכת ההיתר אינה מצויה, שאז תותר ההשאלה רק מפני דרכי שלום. ועי' בכתר שם עמ' 185 במחלוקת הראשונים האם היתר "דרכי שלום" קיים רק בהשאלה או גם במכירה. ומ"מ נראה שבנידוננו שייך ג"כ ההיתר של דרכי שלום, מחשש לתוצאות הציבוריות של הימנעות מקבלה לעבודה של יהודי שבחיי הפרטיים אינו שומר שבת, וכפי שהבאנו בפתח המאמר.

14. אם העובד יטפל בעצמו ברכישת הכרטיס לא יעברו בעלי החברה על איסור משום שהם אינם נותנים לעובד כסף על מנת שיקנה כרטיס טיסה לשבת, והם גם אינם יודעים מראש באיזה טיסה בדיוק יטוס. העובד בוחר מעצמו את מועד הטיסה ורק אח"כ משלמת החברה את עלות הכרטיס ישירות לסוכנות הנסיעות.

15. עפ"י דברי החוות יאיר מיושבות רוב הקושיות שהקשה הרב רבינוביץ במאמרו הנ"ל בתחומין על הראשונים שכתבו שאיסור לפני עיור קיים רק ב"תרי עברי דנהרא". עיקר קושיותיו היו מסוגיות בהם הוזכר איסור לפני עיור ודוחק להעמידן בכגון שלא ניתן לרכוש סחורה דומה במקום אחר. לדברי החוות יאיר אכן אין צורך להעמיד בכגון שאין סחורה דומה. די בכך שיש צורך לטרוח ולחפש אחריה בכדי להגדיר את המצב כ"תרי עברי דנהרא".

אלא שמלשון החוות יאיר משמע שכוונתו לטורח הכרוך בחיפוש אחר סחורה, ולא לטורח מועטה הכרוכה בקניית סחורה המצויה לרוב, ואשר אין בה בכדי להגדיר את המצב כ"תרי עברי דנהרא".

וכן כתב במפורש בשו"ת חלקת יעקב (יו"ד סימן נו) בנוגע להשכרת חנויות למחללי שבת:

דבשם השאלה רק לענין מסייע לעבירה ולא משום לפני עור, כיון דיכול לשכור מאחרים והוי כחד עיברי דנהרא, וזה בשנים כתיקונן דהשוכרים ומשכירים הם שכחים, אבל בשנים האלו לאחר המלחמה דקשה למצא בכל המקומות חנות או בית לשכור בניקל רק לאחר טורח גדול, הוי כתרי עיברי דנהרא דאיכא לפי"ע דאורייתא, עיי' נדרים ל"א בזבינא חריפא דכל ההנאה ללוקח. ועיי' ע"ז כ"ב דלא ישכיר שדהו לכותי משום לפי"ע, וכן בנדרים ס"ב באבא דר' אשי דפריך והאיכא לפי"ע, הכי יעלה על הדעת שלא הי' בנמצא כלל לשכור שדה אחר או ליקח יער אצל אחר, ועכ"ח החילוק דאף בנמצא אם זה רק לאחר טורח גדול מקרי תרי עיברי דנהרא, והתוס' בקידושין נ"ו א' ד"ה אבל דלא שייך לפני עור כשיכול ליקח אצל אדם אחר מיירי באפשר ליקח בניקל, כבנדרים ל"א הנ"ל דיש חילוק בין זבינא חריפא לזבינא דרמא על אפי' או שוה בשוה עיי"ש. ומצאתי בחות יאיר סימן קפ"ה להדיא חילוק זה ומביא ראיה מע"ז ו' א' נפמ"נ דאית לוי בהמה לדידי דלא שייך לפי"ע והלא אף כשאין לו בהמה יכול ליקח אצל אחרים ועכ"ח משום דצריך לטרוח עיי"ש.

מכאן, שאם מדובר במצב רגיל בו ניתן בקלות להשיג כרטיסי טיסה לשבת, הרי שאם תעשה זאת המזכירה – לא תעבור בכך על איסור של לפני עור. אולם, אם מדובר במצב בו יש לטרוח ולחפש בין חברות התעופה וסוכני הנסיעות, אם תעשה זאת המזכירה תעבור על איסור של "לפני עיוור לא תתן מכשול" מדאורייתא.

גם כאשר כרטיס הטיסה ניתן להשגה בקלות, והמצב יוגד כ"חד עברא דנהרא", הרי אף שלא יהיה בכך איסור דאורייתא, עלולה השגת הכרטיס להיות כרוכה באיסור דרבנן של מסייע ידי עוברי עבירה.

לענין איסור זה מצויים בפוסקים מספר היתרים:

א. יש אומרים שכאשר מדובר ביהודי מומר אין איסור מסייע ידי עוברי עבירה, ובנידוננו הלא מדובר ברכישת כרטיס טיסה עבור יהודי המחלל שבת באופן קבוע.

ב. יש אומרים שאיסור מסייע קיים רק בסיוע בשעת העבירה עצמה ולא קודם לכן, ובנידוננו רכישת הכרטיס נעשית לפני השבת.

ג. יש אומרים שאיסור מסייע קיים רק כאשר האיסור נעשה בגוף הדבר אותו נותנים לעבריינין, כגון בנתינת מאכל אסור, ואילו בנידוננו כרטיס הטיסה אינו החפץ בו נעשה האיסור.

והארכנו בענין זה בספר כתר חלק ב.¹⁶

אכן, כפי שמתבאר שם יש החולקים על היתרים אלו, ויש הסוברים שניתן לסמוך עליהם רק במקרה בו קיים ספק אם החפץ ישמש לאיסור, והלא בנידוננו העובד מבקש כרטיס טיסה לשבת, וכבר הבאנו לעיל את דברי הרמב"ם בהלכות שמיטה ויובל (פרק ח הלכה ו) האומר: "וכולן בפירוש אסורים"

סיכום

יש להדגיש בפני העובדים שאין לעבוד עבור החברה בשבת ולקבל את התחייבותם לכך, ואין צריך לומר שאסור לחייב עובד חברה לטוס בשליחות החברה בשבת.

עובד הבוחר על דעת עצמו לטוס בשבת – אין בעלי החברה עוברים בכך על איסור כלשהו, ובלבד שלא יתנו לו מראש כסף על מנת שיקנה כרטיס טיסה לשבת.

במצב בו קשה להשיג כרטיסי טיסה לשבת והדבר כרוך בחיפוש בין חברות התעופה וכדו' – אסור למזכירה לטפל ברכישת הכרטיס עבור העובד.

במצב בו ניתן בקלות להשיג כרטיסי טיסה בשבת – אם המזכירה תטפל בכך על פי בקשתו של העובד יש לה על מה לסמוך, והנמנעת מלטפל בכך – תבוא עליה ברכה.

16. ספר כתר שם עמ' 174-171, עיי"ש.